

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied Oud-West
Stadsdeel West**

BO 14-072 Amsterdam 2014

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Geomorfologie en bodem	9
3.2 Historie algemeen	9
3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	10
3.3.1 Ontginning	10
3.3.2 Ontwikkeling van infrastructuur	11
3.3.3 Buitengebied	13
3.3.4 Verstedelijking	16
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	18
3.4.1 Archeologische Monumentenkaart en Cultuurhistorische Waardenkaart	18
3.4.2 Vindplaatsen	18
3.4.3 Bodemopbouw	23
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	23
4 Archeologische verwachtingskaart	24
5 Archeologische beleidskaart	27
Conclusie	30
Bronnen	31
Appendix: Beleidsvarianten, stroomschema	32

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Stadsdeel West een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Oud-West, stadsdeel West, gelegen in de driehoek Kostverlorenvaart, Singelgracht en Vondelpark, met uitzondering van de gebieden rond De Hallen en het Solids- en Mentrumbouw. Dit onderzoek is bedoeld om een beeld te krijgen van de ondergrondse cultuurhistorische waarden die in het plangebied aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-topografische ontwikkeling van het plangebied. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in de omgeving van het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijke topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

Op de archeologische verwachtingskaart (p. 24) worden achttien zones onderscheiden. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd. De beleidskaart telt vijf zones (p. 28). Hiervoor is gespecificeerd of en in welke mate archeologisch veldonderzoek nodig is in de bouwplanontwikkeling.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

In opdracht van Stadsdeel West heeft BMA een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd ten behoeve van het bestemmingsplangebied Oud-West, stadsdeel West.

Het bureauonderzoek geeft een overzicht van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied en omgeving. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel op basis waarvan de beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

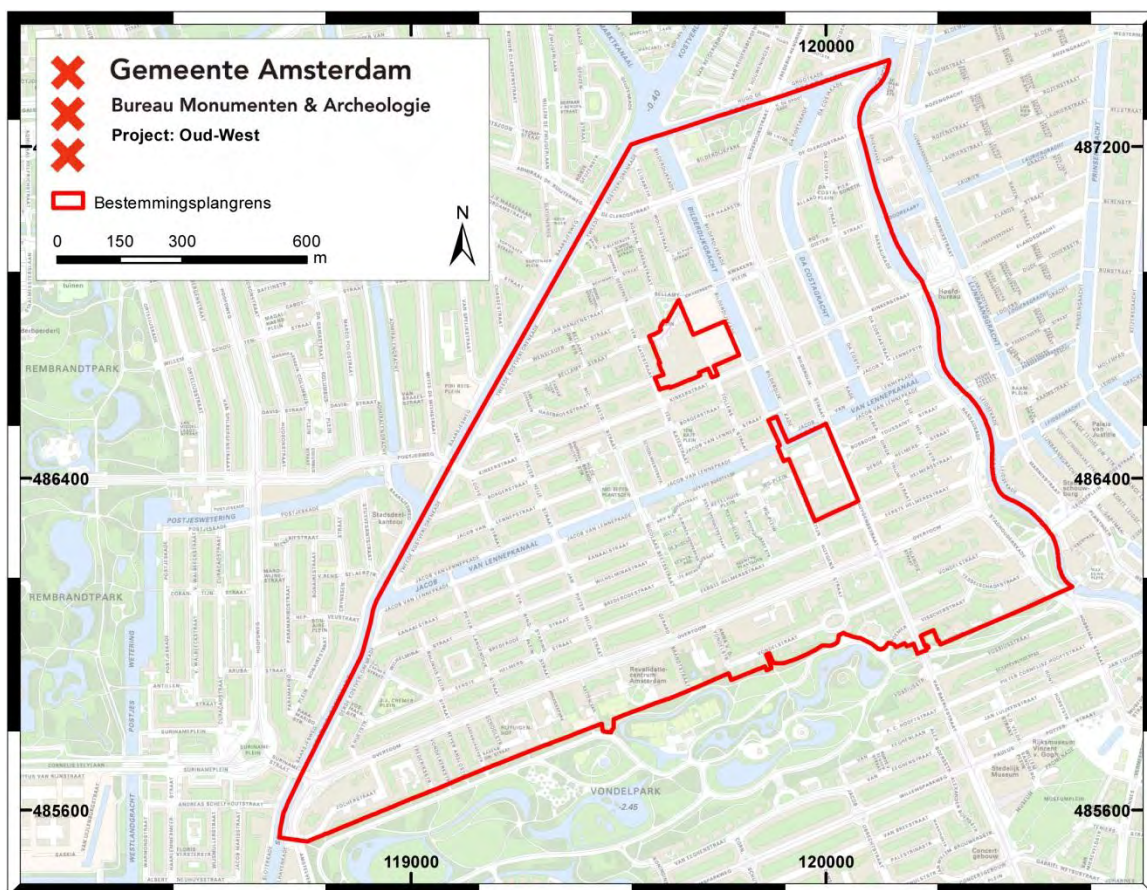
1 Administratieve gegevens plangebied

1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever Stadsdeel West
Contactpersoon Dhr. M. Zwaagman
Adres Postbus 57239
Postcode / plaats 1040 BC Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Stadsdeel	West
ARCHIS meldingsnr.	63487	ARCHIS afmeldingsnr.	51090

1 Plangebied Oud-West

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

In 1992 hebben de Europese ministers van Cultuur het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Deze culturele overeenkomst had tot doel om meer bewustzijn over het Europese erfgoed te creëren en in het bijzonder het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beter in stand te houden.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of plaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de leidraad Landschap en Cultuurhistorie en de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de CHW zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermd) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet)

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988

³ Provincie Noord-Holland, 2010

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsgunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de of 20ste eeuwse ophogingen (Appendix: Beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix: stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

⁴ BMA, 2005

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam is in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste toen een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek. Dit Hollandveen bevindt zich in de huidige ondergrond op gemiddeld 2 à 3 m + NAP.

Het natuurlijke landschap werd vanwege grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Direct ten noorden van het IJ, in Waterland, voltrok deze ontwikkeling zich al vanaf de tweede helft van de 10de eeuw. Aangezien de waterhuishouding een cruciale rol speelde bij de veenontginningen, begon tegelijkertijd de aanleg van het stelsel van (zee)dijken ter bescherming van het nieuwe bouw- en akkerland. Later, in de 17de en 18de eeuw, volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

De vroegste sporen van menselijke bewoning of activiteiten binnen het gemeentelijk gebied van Amsterdam gaan dankzij recente vondsten in de Noord/Zuidlijn bouwputten op het Damrak en Rokin terug tot het late Neolithicum (ca. 2400 v. Chr.). Ook rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn dergelijke oude vindplaatsen.

De oudste stedelijke bewoningssporen, voor zover nu archeologisch bekend, beginnen in de 12de eeuw en zijn teruggevonden aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) kwamen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuilt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een aarden wal met 11 bolwerken ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. De nieuwe bakstenen stadswal kreeg in totaal 26 bolwerken en had een gracht in het tracé van de huidige Singelgracht. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ kwamen de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht ontstonden naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen. Tussen 1915 en 1940 werd in Noord, Oost, Zuid en West de Gordel 20-40 gebouwd. Deze wordt gevolgd door de naoorlogse tuinsteden in West, Buitenveldert en Noord, en in de jaren zestig en zeventig door het volbouwen van de Bijlmermeerpolder. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ. Daarnaast wordt door de bouw van woningen binnen het bestaande stedelijk gebied ingezet op verdichting van de stad.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

Het plangebied omvat de driehoek Kostverlotenvaart, Singelgracht en Vondelpark en is gelegen in de voormalige Stads- of Godshuispolder en een klein deel van de Binnendijkse Buitenvelderse Polder, direct ten westen van de historische binnenstad. Voor de historisch-topografische analyse van dit gebied zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de kaart van Visscher (ca. 1700), de Topografisch Militaire Kaart (1854), een kaart van Publieke Werken (1881) en de kaart van Scheltema (1900).

2 De Topografisch Militaire Kaart (1854) met daarop het plangebied (rood omlijnd), de gereconstrueerde veenrug (groen), de Amstelveenseweg (roze), de Overtoom (bruin) en de ontginningsrichting (blauwe pijlen).

3.3.1 Ontginning

Tot in de 17de eeuw maakte het grootste deel van het plangebied deel uit van het open veenweidelandschap rond Amsterdam. Dit landschap was tot stand gekomen tijdens de ontginning van Amstelland – het uitgestrekt hoogveengebied aan weerszijden van de Amstel. Deze ontwikkeling begon in de late 11de eeuw in de polder De Ronde Hoep, ten zuiden van Ouderkerk aan de Amstel.⁵ Vanaf daar verplaatsten de ontginningsactiviteiten zich langs de rivier naar het noorden, om in de 13de eeuw in de omgeving van het plangebied te worden voltooid.⁶

⁵ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17

⁶ De Bont 2004, 34

Voor akkerbouw op veengrond is diepe ontwatering nodig. De ontginners bereikten dit door vanuit de Amstel sloten te graven, recht tegen de natuurlijke verhogingen in het landschap op. Zo was een langgerekte hoge veenrug langs de westelijke begrenzing van het plangebied bepalend voor de plaatselijke ontginningsrichting (afb. 2). Aan de buitenzijden van een ontgonnen stuk land werd vaak een veendijk aangelegd met een sloot die het toestromende water uit nog onontgonnen veengebied moest opvangen. De Amstelveenseweg is het restant van een dergelijke achterkade, terwijl de voorloper van de Heiligeweg/Overtoom fungeerde als zijkade. De ontginningen ten noorden hiervan voltrokken zich tegelijkertijd vanaf de overzijde van de veenrug, waardoor een achterkade hier niet nodig was. Wel werden de tegenovergestelde ontginningsblokken op elkaar aangesloten door een wetering te graven: de voorloper van de Kostverlorenvaart.⁷

De ontwatering van het veen zette een proces van inklinking en oxidatie in gang, waardoor de landerijen jaar na jaar lager kwamen te liggen en natter werden. Omdat natte grond niet geschikt is voor akkerbouw zagen de ontginners zich genoodzaakt om vanuit de achterdichtingen nieuw, hoger gelegen veengebied in cultuur te brengen. Het zogenaamde slagenlandschap was tot de verstedelijking van de Stadspolder in de 19de en 20ste eeuw duidelijk waarneembaar, onder meer aan de knik in het slotenpatroon bij de Amstelveenseweg. Rond 1300 was vrijwel het gehele veengebied getransformeerd in een vlak, laaggelegen landschap, dat uitsluitend geschikt was als weide.⁸

Tijdens de ontginningsperiode was bewoning in hoge mate gekoppeld aan het beschikbare akkerland. Nederzettingen hadden aanvankelijk dan ook een diffuus karakter, in de vorm van wijd over het landschap verspreide woonterpen ('hoevenzwermen'). In een latere fase van de ontginningsperiode groepeerde de bewoning zich echter onder meer langs de achterkaden, die met hun verhoogde ligging de belangrijkste landwegen in het gebied vormden.⁹ Ook de bewoningszone langs de Amstelveenseweg die onder meer op de kaart van Visscher staat aangegeven (afb. 4) had waarschijnlijk een laat middeleeuwse oorsprong. Deze aanname wordt ondersteund door archeologisch onderzoek op het perceel Amstelveenseweg 96-104 in 1998, waarbij bewoning vanaf de 12de eeuw werd vastgesteld (3.4.2).

3.3.2 Infrastructurele ontwikkeling

In het midden van de 14de eeuw gaf het Amsterdamse bestuur opdracht tot de aanleg van een nieuwe toegangsweg tot de stad, speciaal bestemd voor de vele bedevaartgangers die afkwamen op het Mirakel van Amsterdam (1345).¹⁰ Vermoedelijk ging men bij de aanleg van de 'Heiligeweg' uit van de reeds bestaande zijkade (3.3.1) die al als wandelpad werd gebruikt.¹¹ Zo ontstond haaks op de reeds ontwikkelde Amstelveenseweg een verbinding met de Kalverstraat.

Een tweede belangrijke infrastructurele ontwikkeling van het plangebied volgde in 1413, toen het Hoogheemraadschap van het Rijnland grafelijke toestemming kreeg om de wetering tussen het Nieuwe Meer, de Schinkel en het IJ (3.3.1) te verbreden en spuisluizen te plaatsen in de zeedijk. Omdat Amsterdam vreesde dat de sluizen door vijanden misbruikt zouden worden om de stad onder water te zetten, liet het stadsbestuur deze kort na de aanleg dichten. Het graven van het kanaal leek aanvankelijk dus voor niets te zijn geweest. De 'Kostverlorenvaart', zoals het kanaal dan ook genoemd werd, vond echter al gauw veelvuldig gebruik als snelle scheepvaartverbinding met het Haarlemmermeer en de steden ten zuiden van Amsterdam.¹² Een andere

⁷ De 'Grote Hollandse Waterscheiding' (De Bont 2004, 34)

⁸ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17

⁹ De Bont 2009, 577

¹⁰ Kruizinga 2002, 439; OBA 90

¹¹ Oldewelt 1933, 44

¹² Heijdra 2004, 13

naamsverklaring volgt uit de verbreding van de sloot langs de Heiligeweg tot de Heiligewegsvaart in 1430, waardoor een nog directere verbinding tot stand kwam.¹³

Door het toegenomen verkeer over de Schinkel raakte de oude waterverbinding via de Spaarne in onbruik en liep vooral Haarlem tolgelden mis. Het bestuur van Haarlem dwong daarom bij de graaf af dat *'t gat an de Heylige weg* de vaart werd afgedamd. De dam kwam halverwege de 15de eeuw te liggen in de Schinkel, waar de Amstelveenseweg aansloot op de Heiligeweg. De Amsterdamse schippers wisten de blokkade in de Schinkel echter al gauw te omzeilen door de plaatsing van een overhaal of 'overtoom' op de dam, waarmee schepen over het droge naar het achtergelegen water konden worden gesleept (afb. 3).¹⁴ De oorspronkelijke dam werd in 1573 geheel afgegraven om de toen geallieerde Spaanse troepen sneller te kunnen bevoorraden, waarna een nieuwe dam met overtoom werd aangelegd. Pas in 1808 kwam een einde aan het overtoomsysteem toen deze door schutsluizen werd vervangen.¹⁵

In de 17de eeuw was het maaiveld in het plangebied dermate laag komen te liggen (3.3.1) dat de afwatering via de Kostverlorenvaart niet meer voldeed. Regelmatig hadden de landerijen te maken met wateroverlast. De landeigenaren zagen zich daarom genoodzaakt de waterproblemen samen aan te pakken in polderorganisaties. Het waterbeheer in de strook ten zuiden van de Heiligeweg werd zo vanaf 1634 samen met de rest van de Binnendijkse Buitenvelderse Polder opgepakt, en in 1636 volgde het octrooi van de Stads- of Godshuispolder (hierna Stadspolder genoemd) die het grootste deel van het plangebied omvatte. In het midden van de Stadspolder werd een wetering gegraven die het water westwaarts leidde. Daar werd het door een poldermolen uitgeslagen op de Kostverlorenvaart.¹⁶

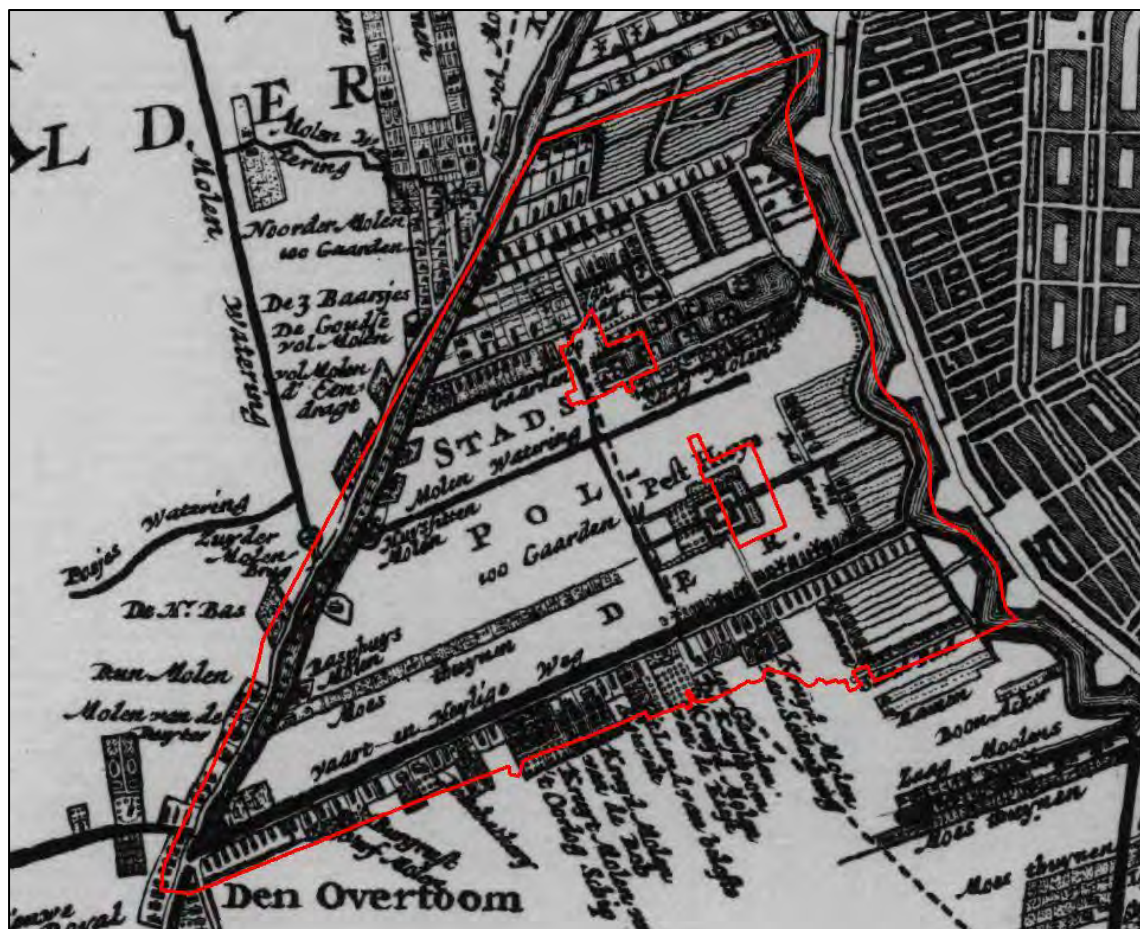
3 De Overtoom en de bebouwing aan het einde van de Heiligeweg in de 18de eeuw. Tekening door H.P. Schouten, 1770-1790 (SAA).

¹³ Heijdra 2001, 10

¹⁴ Kruizinga 2002, 439-440, 814

¹⁵ Heijdra 2004, 13-14

¹⁶ Heijdra 2001, 17-18

4 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Visscher, 1700 .

3.3.3 Buitengebied

In het buitengebied rond Amsterdam werden van oudsher allerlei werkzaamheden uitgevoerd die bijdroegen aan de economie en het leven in de stad. Naast rurale activiteiten vonden hier verschillende vormen van bedrijvigheid plaats waarvoor binnen de stadswallen geen plaats was. Naarmate Amsterdam groeide, nam ook de omvang van deze periferie toe. Zo golden de Heiligeweg en de dam in de Schinkel al in de 16de eeuw als aantrekkelijke vestigingsplaatsen voor bedrijven, maar toen de stadsgrenzen met de Derde (1613) en Vierde Uitleg (1663) opschoven tot aan de huidige Singelgracht kwam ook de rest van het gebied tot ontwikkeling. Soms werd er gebouwd onder regie van het stadsbestuur, maar in de meeste gevallen gebeurde dit, tegen de stedelijke verboden in, op particulier initiatief.¹⁷

Aanvankelijk had het gebied een ruime opzet, met spaarzame, goed ingepaste bebouwing. In de loop van de 18de en 19de eeuw werden echter steeds meer percelen gesplitst en ontstonden dichtbebouwde zones, waardoor het gebied steeds meer het karakter van een voorstad kreeg.¹⁸ Het buitengebied heeft in de loop der eeuwen dan ook veel verschillende functies gekend. De belangrijkste worden hieronder kort beschreven.

¹⁷ Abrahamse 2010, 242

¹⁸ Heijdra 2001, 26

Nijverheid

Bedrijven die brandgevaarlijk waren, overlast veroorzaakten of veel ruimte innamen werden naarmate de stad dichter bevolkt raakte steeds meer uit de stad geweerd. Het ging dan bijvoorbeeld om (kruit)molens, waarvan er van tijd tot tijd één explodeerde en pottenbakkerijen, maar ook om ramen, waar in de open lucht geleverde stoffen op houten stellages werden gedroogd en katoendrukkerijen die hier schoon spoelwater vonden.

Op de kaart van Visscher is te zien dat de verschillende bedrijven rond 1700 geconcentreerd waren langs de Overtoom(se vaart) en langs de poldersloten in de noordelijke helft van het plangebied. Hier bevonden zich ook de zaagmolens van de Kwakerspoel – een door het stadsbestuur tussen 1630 en 1661 gepland nijverheidsgebied voor houtverwerking aan een stelsel van vaarten en balkhavens (afb. 4 en 5).¹⁹ De productiezone langs de Kostverlorenvaart viel buiten de Amsterdamse jurisdictie en had een minder georganiseerd karakter, met her en der geplaatste houtzagerijen, scheepswerfjes en lijmerijen.

5 De Kwakerspoel met op de voorgrond molen de Vrouw Maria en een theekoepeel op de molenwerf. Tekening door Hendrik Keun, ca. 1770 (SAA).

Recreatie

Het toenemende verkeer van en naar Amsterdam vanaf de 16de eeuw had tot gevolg dat zich langs de belangrijkste toegangswegen tot de stad een gebied met faciliteiten voor reizigers ontwikkelde. Zo ook langs de Heiligeweg, waar bezoekers wel eens een nacht moesten wachten tot de stadspoort opening, en bij de Overtoom, waar de veerboten naar Aalsmeer en Leiden vertrokken, waren aantrekkelijke vestigingsplaatsen voor herbergiers en uitbaters van uitspanningen.

In de 17de- en 18de eeuw lieten steeds meer Amsterdamse patriciërs in de landelijke omgeving rond Amsterdam buitenplaatsen en pleziertuinen bouwen. Vooral langs de Heiligeweg,

¹⁹ Abrahamse 2010, 243; Heijdra 2001, 14-15

Singelgracht en Kostverlorenvaart verrees een aantal statige buitenverblijven. Sommige buitens dienden niet alleen als zomer- en weekendverblijf maar bevatten ook bedrijfsruimten.

In de loop van de 18de eeuw werden veel van de oude molens en katoendrukkerijen gesloopt en kregen de nijverheidszones een meer recreatieve functie. Zo ontwikkelde de Kwakerspoel zich tot een uitgaansgebied met tal van herbergen en theetuinen (afb. 5). Op het terrein van twee oude kruitmolens aan de Heiligeweg kwam in de jaren 1752-1754 zelfs een schouwburg – de Franse Schouwburg – te staan. In de late 19de eeuw zijn de meeste buitenplaatsen, herbergen en andere recreatievoorzieningen afgebroken.²⁰

6 De afbraak van het Pesthuis of Buitengasthuis in 1937, gezien vanaf het Van Lennepkanaal. Foto door M. Kolthoff (SAA).

Pesthuis

Aan het begin van de 17de eeuw hadden de Amsterdamse gasthuizen niet langer voldoende capaciteit om de groeiende bevolking in ziekenzorg te voorzien. Daarbij kwam de realisatie dat pestlijders wegens besmettingsgevaar beter buiten de stad onder konden worden gebracht. In 1630 werd daarom besloten om buiten de stad, in de Stadspolder, een gespecialiseerd pesthuis te bouwen. Het Pesthuis was een groot rechthoekig gebouw met een binnenhof en een omringende gracht, met aan de westzijde een tuin waar ook begravingen plaatsvonden. Dwars onder de oost- en westvleugel door liep een grachtje, dat in verbinding stond met de Singelgracht. Hierdoor was het mogelijk om patiënten over het water aan te voeren. Tussen 1792 en 1893 was het Pesthuis – ook wel Buitengasthuis genaamd – het officiële krankzinnigengesticht van Amsterdam. Daarna raakte het in onbruik en werd het uiteindelijk in 1937 gesloopt (afb. 6).²¹

²⁰ Heijdra 2001, 23

²¹ Veerkamp 1999, 314-318

Rurale activiteiten

Ondanks de snelle industrialisering en bebouwing van de Stadspolder bleef een aanzienlijk deel van het plangebied tot in de 19de eeuw in gebruik als weidegrond. Vooral het zuidelijk deel van het gebied behield het karakter van een polderlandschap (afb. 2). Hoewel het land overwegend werd gebruikt voor veeteelt, voorzag de Stadspolder met een lange strook *Moes thuynen* ook in een deel van de Amsterdamse vraag naar groenteproducten (afb. 4).

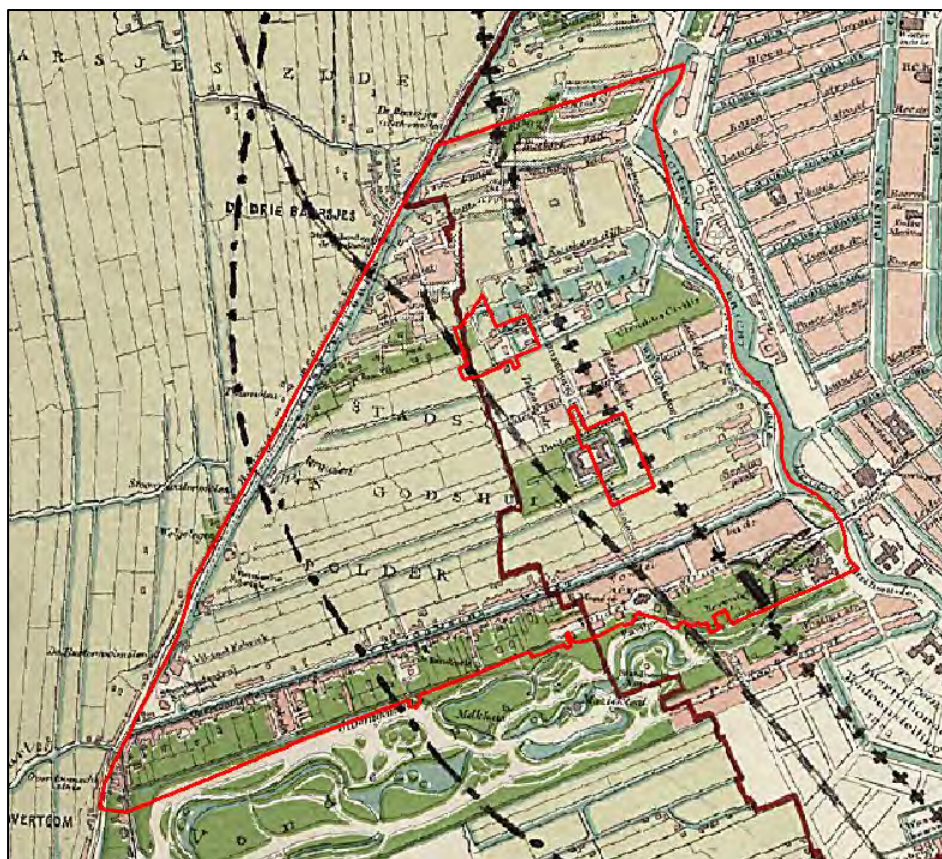
7 De Lange Bleekerssloot in 1890. Na de demping van de sloot en sloop van de bebouwing werd dit in 1895 de De Clerqstraat. Foto door Jacob Olie (SAA).

3.3.4 Verstedelijking

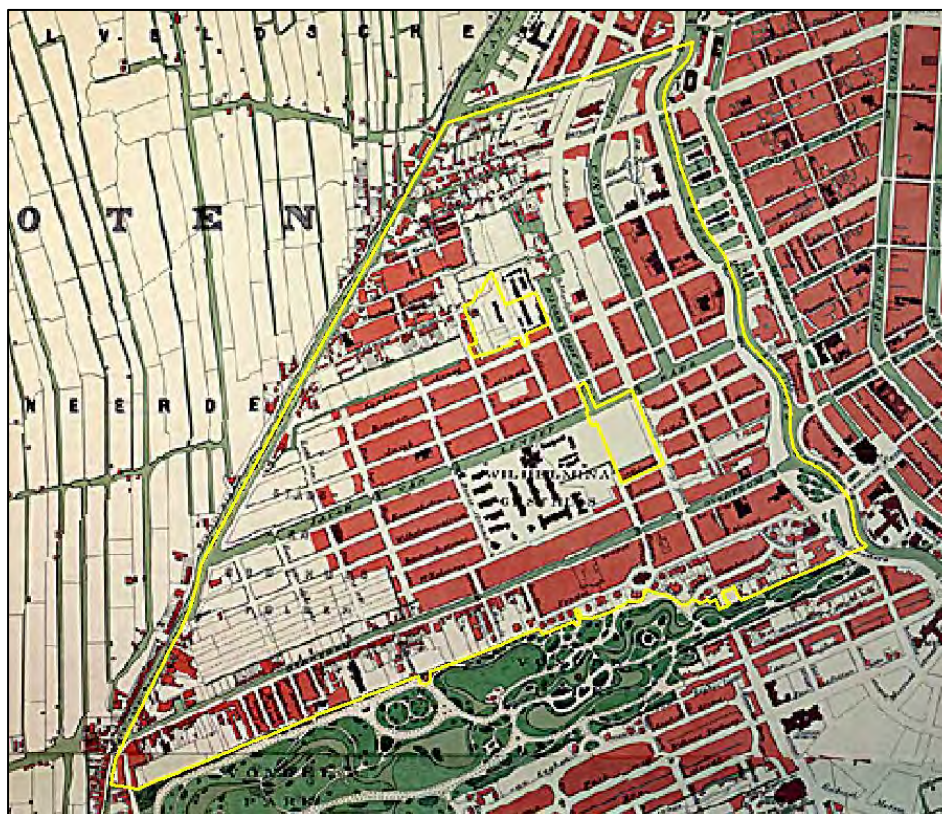
Tot ver in de 19de eeuw bleef het plangebied deel uitmaken van het pre-industriële buitengebied van Amsterdam, al hadden sommige gebieden, zoals het noordelijk deel van de Stadspolder, en de Heiligeweg (inmiddels Overtoom genaamd) een dichtbebouwd, voorstedelijk karakter gekregen (afb. 3 en 7). Werkelijke verstedelijking van het gebied volgde echter in de late 19de eeuw, toen Amsterdam volgens het Plan Kalff werd uitgebreid naar de ring buiten de Singelgracht.

Sommige bestaande buurten, zoals de Bellamybuurt, de Overtoom en de omgeving van het Zandpad, werden geïncorporeerd in het uitbreidingsplan. De meeste bebouwing werd echter gesloopt en verdween samen met het polderlandschap onder ophogingszand en hoge woonblokken. Weer andere terreinen werden afgegraven bij de aanleg van het Jacob van Lennepkanaal, de Bilderdijkgracht, de Da Costagracht en de Hugo de Grootgracht of bij het kanaliseren van de Kostverlorenvaart en de Singelgracht. De Overtoom werd in 1904 gedempt om een brede verkeersweg tussen het Leidseplein en de Amstelveenseweg te creëren. Op de kaarten van Publieke Werken en Scheltema (afb. 8 en 9) is te zien hoe de verstedelijking in de 19de eeuw vorderde. In de 20ste eeuw werd de ontwikkeling in grote lijnen voltooid.²²

²² De Rooy 2006, 566

8 Het plangebied (rood) op de kaart van Publieke Werken, 1881.

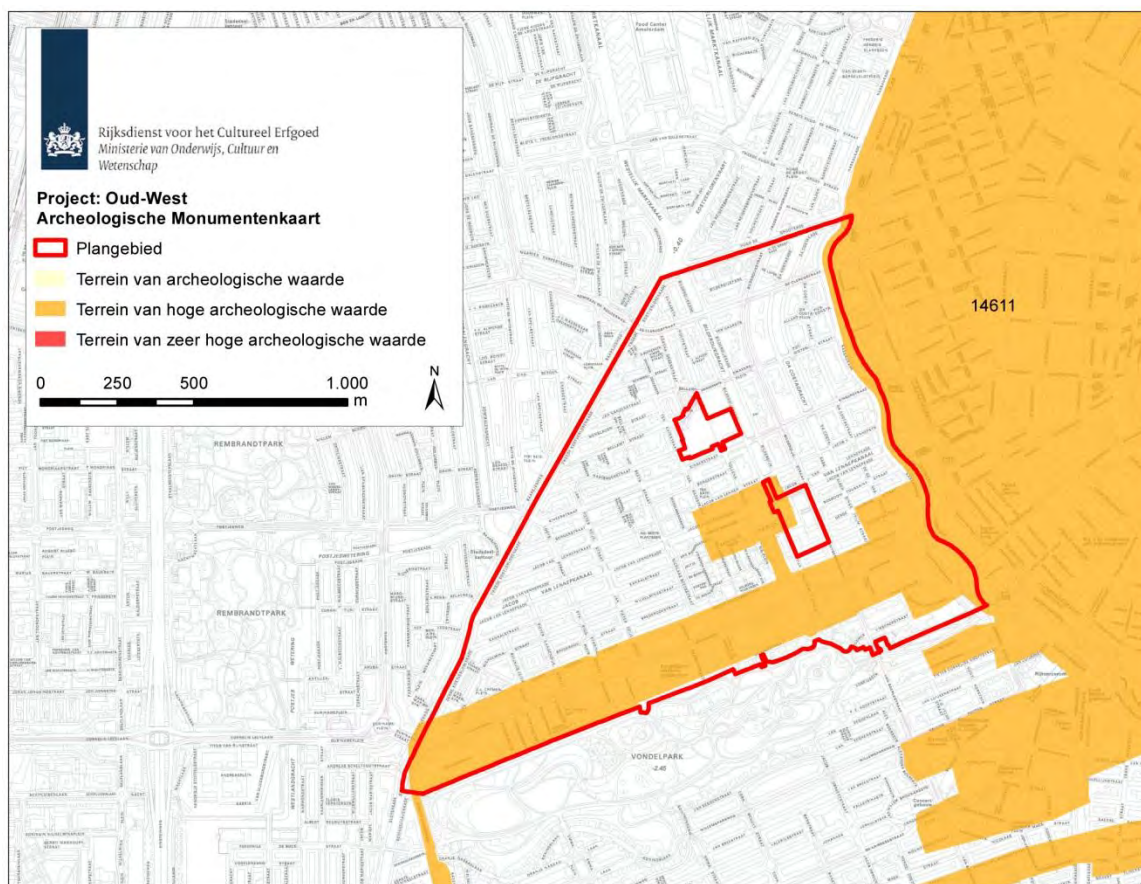

9 Het plangebied (geel) op de kaart van Scheltema, 1900.

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.4.1 Archeologische Monumentenkaart en Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie

Binnen het plangebied zijn volgens de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geen archeologische monumenten aangewezen. Wel ligt een deel van het gebied in een zone met een hoge archeologische waardering (afb. 10). De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de Provincie Noord-Holland komt overeen met het AMK-kaartbeeld. De verwachtingen op deze kaarten zijn algemeen van aard en dienen in het geval van bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt in het volgende hoofdstuk.

10 Het plangebied Oud-West (rood omlijnd) op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, juli 2010).

3.4.2 Vindplaatsen

Binnen het plangebied en in de directe omgeving daarvan zijn door BMA diverse archeologische veldonderzoeken uitgevoerd (afb. 11). De vondsten en structuren die op deze vindplaatsen werden gedocumenteerd vormen een graadmeter voor het archeologisch potentieel van het plangebied. De vindplaatsen worden hieronder kort beschreven.

11 Het plangebied (rood omlijnd) en de vindplaatsen.

Amstelveenseweg 94-104 (AVW)

In 1998 werd een opgraving verricht op de locatie van het gesloopte 'Boomschorshuisje', Amstelveenseweg 94-104. Het onderzoek heeft een inzicht gegeven in de ontginnings- en bewoningsgeschiedenis van het gebied. Zo bleek op een diepte van ca. NAP - 3,00 m de voet van een terp met daarlangs een sloot aanwezig te zijn. Hoewel het centrum van de terp buiten het opgravingsterrein lag, wees datering van de voorwerpen in het terplichaam uit dat deze vanaf het einde van de 12de eeuw tot in de 15de eeuw bewoond was.

In de 16de eeuw werd het gebied geëgaliseerd en rond 1600 werd op de locatie een drieschepige bakstenen boerderij opgetrokken. Haaks op de weg, richting de Schinkel liep een brede sloot uit dezelfde periode. Deze was gevuld met allerlei huisraad, waaronder kookpotten, Italiaans aardewerk, steengoedkannen en tinnen lepels. Een bijzonder voorwerp uit de vulling was een aardewerken poppenbedje.²³

Tweede Kostverlorenkade 105-109 (TKK)

In januari 2006 werd voorafgaand aan het nieuwbouwproject Tweede Kostverlorenkade 105-109 een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) ingelast. Het bodemonderzoek wees uit dat het terrein in de tweede helft van de 17de eeuw bouwrijp was gemaakt door het op te hogen. De oudste bouwsporen bestonden uit een bestrating van ijsselsteentjes uit het einde van de 17de eeuw of het begin van de 18de eeuw.

²³ Archief BMA

Het oudste bouwwerk waarvan sporen resteerden betrof een houten schuur of werkplaats waarvan de houten wanden rustten op een bakstenen rand. Het langshout was niet zoals gebruikelijk gefundeerd op palen, maar op omgekeerd ingegraven halve tonnen (afb. 12). Een dergelijke funderingstechniek is bekend van het 17de/19de-eeuwse platteland rond Amsterdam. Dit past in het beeld dat de oever van de Kostverlorenvaart een landelijk gebied was waar allerlei eenvoudige utiliteitsgebouwtjes stonden voor de nijverheid die vanuit de stad daar naartoe was verplaatst. Het gebouw behoorde vermoedelijk bij een scheepswerf die tot het begin van de 20ste eeuw aan de Kostverlorenkade in gebruik was, gelegen aan het einde van de Bellamystraat, onder de huidige rijweg.²⁴

12 Fundering op tonnen van het houten gebouw (TKK).

Schoolstraat 5-19 (SST)

De sloop van enkele huizen en de aanleg van een ondergrondse parkeergarage aan de Schoolstraat 5-19 waren in mei 2012 aanleiding voor een archeologische begeleiding. Op deze locatie aan de voormalige Heiligewegsevaart was in de 17de eeuw een pottenbakkerij gevestigd, gespecialiseerd in suikerpotten, suikerbroodvormen en andere producten voor suikerbakkerijen. In 1776 richtte een consortium van veertien Amsterdamse suikerraffinadeurs op dezelfde plek de 'Sociëteit der Pottenbakkerij aan den Overtoom' op voor de productie van al hun ceramiekbenodigdheden. De pottenbakkerij groeide uit tot een omvangrijk bedrijf, waarvan uiteindelijk in 1879 de productie werd stopgezet. Vanaf 1882 werden er langs de nieuw gerooide Schoolstraat huizen gebouwd.

Van de 17de-19de-eeuwse pottenbakkerij zelf zijn in de bouwput geen resten aangetroffen. De lokale bodemopbouw duidde erop dat het terrein tot in de 17de eeuw onbebouwd was. Wel waren er aanwijzingen voor de aanwezigheid van een omvangrijk bouwwerk net buiten het perceel dat mogelijk verband hield met de pottenbakkerij. Een sloot die

²⁴ Gawronski & Jayasena 2006

over het terrein liep werd eind 17de eeuw gedempt met afval, waaronder misbaksels van suikerpotten. Dergelijk pottenbakkersafval bleek ook te zijn gestort in een ondiepe tonput vlak bij de sloot (afb. 13). In de 18de eeuw werd het terrein gefaseerd opgehoogd. Ook toen werd er pottenbakkersafval gebruikt. Er waren twee concentraties van misbaksels van suikerpotten en suikerbroodvormen uit de tweede helft van de 18de eeuw. Na de opheffing van de pottenbakkerij in 1882 werd het gebouw afgebroken. Daarna werd het terrein opgehoogd met een pakket geel/grijs zand van gemiddeld 1,00 m dik en vervolgens opnieuw bebouwd.²⁵

13 Strooppotten en een suikertrechter uit de tonput (SST).

RIVA-terrein (BAW)

Voor het RIVA-terrein gold een archeologische verwachting gebaseerd op de veronderstelde aanwezigheid van sporen van nijverheid en bewoning langs de Kostverlorenvaart. Het IVO dat hier in mei 2005 werd uitgevoerd heeft echter uitgewezen dat de bewonings- en gebruikssporen dermate schaars en fragmentarisch waren dat verder onderzoek is komen te vervallen. Wel heeft de IVO een inzicht gegeven in de lokale bodemopbouw. Zo werd vastgesteld dat onder een 20ste-eeuws ophogingspakket van zand en puin op NAP - 1,80 m een intact 18de-/vroeg 19de-eeuwse looppniveau aanwezig was. Het natuurlijke veen bevond zich op NAP -3,00 m.²⁶

Tweede Constantijn Huygensstraat (WG)

In juli en augustus 1999 is een onderzoek uitgevoerd op het braakliggend terrein tegenover het Amsterdams Ondernemers Centrum, gelegen langs de Tweede Constantijn Huygensstraat. De opgravingscampagne was in de eerste plaats gericht op het Pesthuis, dat hier tussen 1630 en 1937 heeft gestaan. Het onderzoek wees uit dat het bouwwerk zeer grondig is gesloopt. De enige structurele overblijfselen bestonden uit paalkoppen en enkele kessen (afb. 14). Desondanks was het mogelijk om de zuidwesthoek van het Pesthuis in kaart te brengen.

Aan de west- en zuidzijde was het gebouw omgeven door een 6 à 8 m brede gracht met een grenenhouten beschoeiing, die was gevuld met aardewerkscherven daterend vanaf de beginperiode van het Pesthuis tot en met de 18de eeuw. Uit het profiel dat dwars door de gracht was aangelegd kon worden opgemaakt dat de gracht rond 1900 bijna tot op de bodem met een graafmachine was leeggeschept alvorens volledig te zijn volgestort met voornamelijk afval en bouwpuin uit het einde van de 19de en het begin van 20ste eeuw. Bijzonder in deze context was

²⁵ Gawronski & Veerkamp 2014

²⁶ Gawronski & Veerkamp 2008

de vondst van enkele hardstenen renaissance-ornamenten die de gevel van het eerste pesthuis hebben opgesierd.

Uit analyse van wortelresten uit de voormalige tuin en begraafplaats van het Pesthuis bleek dat deze beplant was met walnotenbomen, waarschijnlijk omdat de geur hiervan vliegen en andere insecten uit de buurt hield. Onder de tuin zijn op enkele locaties sporen gedocumenteerd die in verband zijn te brengen met de bouw van het pesthuis. Zo bleek de ophoging waarop het pesthuis was gebouwd omgeven door een dikke laag houtsnippers met daarin de restanten van een grote grenenhouten bak (3,00 m x 10,00 m x 0,45 m) gevuld met kalkmortel.²⁷

14 Funderingen van het Pesthuis (WG).

De Hallen (BIL)

Voorafgaand aan de uitvoering van de eerste fase van het stedenbouwkundig plan De Hallen werd in september/oktober 2006 een Inventariserend Veldonderzoek uitgevoerd op een terrein van de gemeentereiniging in stadsdeel Oud-West. Er gold voor dit terrein een archeologische verwachting omdat het deel uitmaakte van de voormalige Kwakerspoel (3.3.3). Het veldonderzoek werd bemoeilijkt door een hoog grondwaterpeil en een laag duinzand dat aan het einde van de 19de eeuw was opgebracht. De dikte van dit zandpakket bleek sterk te variëren, maar was gemiddeld 1,5 m dik.

Onder dit zand zijn sporen in kaart gebracht die in verband staan met het gebruik van het terrein vanaf het midden van de 17de eeuw, toen de Kwakerspoel werd aangelegd. Een verharding van dakpanpuin die op sommige plaatsen op de natuurlijke ondergrond van veen was aangebracht stamt mogelijk uit deze periode. Op dit niveau bevonden zich ook bouwsporen in de vorm van een houten goot en diverse funderingspalen, daterend uit de periode 1660–1900.

Aan de hand van beschoeiingresten, sporen van oeverbegroeiing en bodemsediment is de aanwezigheid van waterpartijen (vaarten of balkhavens) aangetoond. Ook bleek dat de vaarten zowel zachte oevers hebben gehad waar riet langs gegroeid heeft, als beschoeiingen van

²⁷ Veerkamp 1999

grenen planken. Waterbodemsedimenten bevatten onder meer bezonken zaagsel en diverse voorwerpen uit de late 17de en 18de eeuw. De overblijfselen bleken verstoord en fragmentarisch, aangezien voorafgaand aan de ophoging delen van het terrein waren afgegraven en de vaarten gedeeltelijk waren gedempt.²⁸

3.4.3 Bodemopbouw

Bijna het gehele plangebied is in het kader van de laat 19de-eeuwse en 20ste-eeuwse stadsuitbreidingen op grote schaal opgehoogd naar het niveau van de Overtoom. In het voormalige poldergebied bleven slechts de Bellamybuurt (maximale hoogte ca. NAP - 0,70 m) en de omgeving van het Zandpad (maximale hoogte ca. NAP - 1,00 m) op hun oorspronkelijke niveau, en dienen zo als indicatie van de diepte waarop archeologische resten zich elders in het voormalige poldergebied kunnen presenteren. De hoogte van het huidige maaiveld in de voormalige Stadspolder varieert lokaal sterk, maar bedraagt minimaal NAP + 0,30 m. Ten zuiden van de Overtoom, in de voormalige Binnendijkse Buitenvelderse Polder heeft het maaiveld een hoogte van minimaal ca. NAP + 0,10 m. In beide gebieden dient dus rekening te worden gehouden met een ophogingspakket van ca. 1 m, waaronder een eerste sporenvlak zichtbaar kan worden. De dikte van het ophogingspakket kan echter, zoals door archeologische gegevens wordt bevestigd, lokaal hoger uitvallen. In geval van concrete bouwplannen binnen de betreffende beleidszones (beleidscategorie 4 en 5, hoofdstuk 5) is het zaak om de diepte waarop mogelijk archeologische resten liggen nauwkeuriger te definiëren, bijvoorbeeld door middel van een toegevoegde waardestelling.

Ten aanzien van de (voormalige) waterbodems binnen het plangebied wordt een onderscheid gemaakt tussen waterlopen uit de pre-stedelijke periode, en de in de late 19de eeuw gegraven grachten. In de eerste categorie grachten kunnen archeologische resten direct in de oorspronkelijke waterbodem worden verwacht, onder de huidige baggerdiepte. Wat betreft de gedempte delen van de Singelgracht en de Overtoomsevaart is uitgegaan van de baggerdiepte van de Singelgracht (NAP - 2,70 m).²⁹ Hoewel deze voormalige waterbodems naar verwachting vóór de demping weliswaar niet dermate diep gebaggerd werden, zijn deze door verdrukking van het bovenliggende grondpakket waarschijnlijk op een vergelijkbaar niveau komen te liggen.

Op verschillende plaatsen binnen het plangebied is het oorspronkelijke polderpeil vergraven, waardoor ter plekke geen archeologische resten worden verwacht. Hiertoe behoren de in de late 19de eeuw gegraven delen van de huidige Singelgracht en Kostverlorenvaart, en de verschillende 19de-eeuwse grachten die het gebied doorsnijden. Hetzelfde geldt voor bouwlocaties die na archeologisch veldonderzoek zijn vrijgegeven voor bouwontwikkeling.

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

Op basis van bovenstaande inventarisatie zijn binnen het plangebied Oud-West materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met ontginning, bewoning en landgebruik vanaf de 12de eeuw. Het intensieve gebruik van het gebied vanaf de 16de en vooral de 17de eeuw heeft echter het grootste aandeel in de archeologische verwachting. Wel dient ten aanzien van de archeologische kwaliteit van de ondergrond van het plangebied rekening te worden gehouden met grootschalige 19de- en 20ste-eeuwse bodemingrepen waarbij het oorspronkelijke polderpeil is vergraven.

²⁸ Gawronski & Veerkamp 2006

²⁹ De doorvaartprofiel diepte is hier door Dienst Binnenwaterbeheer vastgelegd op 2,20 – NAP. Daar dient echter 0,30 m kielspeling en 0,20 á 0,25 m onderhoudsdiepte bij te worden opgeteld (Persoonlijke mededeling L. Keser, Beheerder Waterlopen, Waternet).

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-topografische en archeologische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Oud-West materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de gebruiksgeschiedenis vanaf de 12de eeuw. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied. Het plangebied kent achttien zones met een hoge of lage verwachting. Een hoge verwachting duidt op een dichte verspreiding van archeologische resten met een sterke onderlinge samenhang. In zones met een lage verwachting hebben de sporen een lagere trefkans en/of betreffen deze vooral losse vondsten.

Zone A: Binnendijkse Buitenvelderse Polder

Verwachting: laag

In het (voormalige) veenweidegebied kunnen archeologische resten voorkomen die verband houden met bewoning en landgebruik vanaf de 11de tot in de 19de eeuw, zoals sloten, daliegaten en losse vondsten. Ook kunnen huisplaatsen uit de ontginningsperiode aanwezig zijn, maar deze kennen een lage trefkans.

Zone B: Stads- of Godshuispolder

Zie zone A.

Zone C: Amstelveenseweg

Verwachting: hoog

Sinds de late middeleeuwen fungeert deze veendijk als een waterkering en landweg. Hier zijn archeologische overblijfselen te verwachten in de vorm van ophogingslagen van veen, klei, schelpen, mest en puin.

Zone D: Heiligeweg/Overtoom

Verwachting: hoog

De Heiligeweg betrof oorspronkelijk een veendijk uit de ontginningsstijd die in de 14de eeuw is ontwikkeld tot een van de belangrijkste toegangswegen tot de stad. Archeologische resten van het dijklichaam en de weg betreffen onder meer ophogingslagen van veen, klei, schelpen, mest en puin.

Zone E: Kostverlorenvaart

Verwachting: laag (buitengebied)

In de bedding van de Kostverlorenvaart kunnen losse vondsten voorkomen die verband houden met de nijverheids- en bewoningsgeschiedenis van het gebied langs de waterweg tussen de 15de en de 20ste eeuw.

Zone F: Heiligewegse-/Overtoomsevaart

Verwachting: hoog (buitengebied)

Langs de Heiligewegsevaart vestigde zich vooral vanaf de 16de eeuw een groot aantal bedrijven waarvoor binnen de stadswal geen plaats was. Naar verwachting bevinden zich in de grachtbedding concentraties productieafval die verband houden met deze nijverheidsgeschiedenis.

Zone G: Singelgracht

Verwachting: laag (binnenstad)

De 17de-eeuwse Singelgracht maakte deel uit van de verdedigingslinie van Amsterdam, maar de buitenoever vond ook gebruik als vestigingsplaats voor allerlei bedrijven, zoals ramen en molens. In de bedding van de (voormalige) gracht kunnen losse vondsten voorkomen die verband houden met de verschillende functies van de waterweg. Sommige delen van de oorspronkelijke Singelgracht zijn in de late 19de eeuw gedempt en bebouwd.

Zone H: Bewoningszone langs de Amstelveenseweg

Verwachting: hoog

Langs de Amstelveenseweg kunnen bewoningssporen voorkomen daterend vanaf de 12de tot en met de 20ste eeuw. De materiële neerslag betreft onder meer ophogingen, terpen, houten en bakstenen funderingen, water- en beerputten met huishoudelijk afval.

Zone I: Pre-stedelijke bewoningszone Stadspolder

Verwachting: hoog

In de Stadspolder ontstond gedurende de 17de-19de eeuw een dichtbebouwd nijverheidsgebied dat de vorm aannam van een voorstad. Archeologische resten hiervan zijn onder andere ophogingslagen, funderingen van woon- en bedrijfsgebouwen en beerputten met huishoudelijk afval. Ter plaatse van de Bellamybuurt is de aantasting door de verstedelijking van het gebied naar verwachting gering.

Zone J: Bedrijven en buitenplaatsen langs de Heiligeweg/Overtoom

Verwachting: hoog

De 16de/19de-eeuwse bewoning en bedrijvigheid langs de Heiligeweg/Overtoom was vooral geconcentreerd langs de zuidzijde van de weg. Van de talrijke werkplaatsen, molens, herbergen en buitenplaatsen resteert naar verwachting een dichte opeenstapeling van ophogingen, houten en bakstenen funderingen, beerputten met huishoudelijk afval en kuilen met productieafval.

Zone K: Bedrijven en buitenplaatsen langs de Heiligewegse-/Overtoomsevaart

Verwachting: hoog

Ook langs de noordzijde van de Heiligeweg/Overtoom vond men tussen de 16de en de 19de eeuw diverse molens, werk- en buitenplaatsen, zij het in een lagere dichtheid dan langs de zuidzijde. De verwachting komt daarom overeen met K, maar met vooral in de westelijke helft van de zone een bredere verspreiding van archeologische resten.

Zone L: Bedrijven en buitenplaatsen langs de Kostverlorenvaart

Verwachting: hoog

Verspreid langs deze 15de-eeuwse waterweg waren tot in de 20ste eeuw diverse bedrijven, en buitenplaatsen gevestigd. Ook bevond zich hier de watermolen van de Stadspolder. De materiële neerslag betreft ophogingen, houten en bakstenen funderingen en kuilen met productieafval.

Zone M: Bedrijven en buitenplaatsen langs de Singelgracht

Verwachting: hoog

Langs deze 17de-eeuwse waterweg waren tot in de 19de eeuw diverse bedrijven en buitenplaatsen gevestigd. De materiële neerslag betreft ophogingen, houten en bakstenen funderingen en kuilen met productieafval. Ter plaatse van het Zandpad is de aantasting door de verstedelijking van het gebied naar verwachting gering.

Zone N: Kwakerspoel

Verwachting: hoog

De Kwakerspoel was een 17de-eeuws nijverheidsgebied voor houtverwerking, dat in de late 18de en vroege 19de eeuw ook een recreatieve functie kreeg. Archeologische resten hiervan kunnen bestaan uit ophogingen van de molenwerven, houten en bakstenen funderingen van molens, bijgebouwen en herbergen, afvalkuilen en losse vondsten.

Zone O: Pesthuis

Verwachting: hoog

Betreft het deel van het Pesthuis dat nog niet is opgegraven. Van het bouwwerk resteren mogelijk ophogingen, funderingen en resten die verband houden met de aanleg van het bouwwerk. Ook kunnen beschoeiingen van de gedempte omringende sloot behouden zijn gebleven, evenals diverse losse vondsten in de slootbedding.

Zone P: Moestuinen

Verwachting: laag

Binnen deze strook aan de Kostverlorenvaart werd in de 17de/18de eeuw groente verbouwd. De archeologische resten hiervan, zoals ophogingslagen en diverse botanische resten, hebben echter weinig samenhang en zijn door zandophoging en bebouwing in de 20ste eeuw mogelijk niet meer als zodanig herkenbaar.

Q: Tuin van het Pesthuis

Verwachting: laag

Betreft het deel van de tuin van het Pesthuis dat nog niet is opgegraven. De verwachting komt overeen met zone P, met de toevoeging van mogelijke menselijke begravingen.

R: Verstoord

Verwachting: negatief

Bij grootschalig grondverzet in de 19de en 20ste eeuw is het polderpeil ter plaatse vergraven. Hier hoeft geen rekening te worden gehouden met archeologische resten. Onder deze zone vallen ook de diverse locaties waar archeologische opgravingen hebben plaatsgevonden.

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van plangebied Oud-West is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop vijf zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregel. (Appendix: beleidsvarianten, stroomschema).

Beleidsvariant 3: (bij hoge verwachting in niet opgehoogd gebied³⁰)

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan 0,50 m.

Beleidsvariant 5: (bij hoge verwachting in opgehoogd gebied)

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan 1,00 m.

Beleidsvariant 9a: (verwachtingszones F en G)

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (oorspronkelijke) waterbodem op NAP - 2,80 m of kleiner dan 2.500 m². Wegens de lange, intensieve gebruiksgeschiedenis van de Overtoom is dit beleid ook op deze zone van toepassing.

Beleidsvariant 9b: (verwachtingszone E)

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².

Beleidsvariant 11: (bij lage verwachting op het land of negatieve verwachting)

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij alle bodemingrepen.

Voor het gehele plangebied geldt dat ook in geval geen archeologisch veldonderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan vijftig jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij Bureau Monumenten en Archeologie gemeld worden, zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

³⁰ Zie 3.4.3

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek is uitgevoerd voor het plangebied Oud-West en heeft betrekking op de ondergrondse cultuurhistorische waarden. In het plangebied bestaan zes archeologische beleidszones.

Voor de eerste zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder diep dan 0,50 m.

Voor de tweede zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of minder diep dan 1,00 m.

Voor de derde zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij ingrepen in de (oorspronkelijke) waterbodem op NAP - 2,80 m of kleiner dan 2.500 m².

Voor de vierde zone geldt vrijstelling van archeologisch onderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².

Voor de vijfde beleidszone geldt vrijstelling van archeologisch vervolgonderzoek, ongeacht de omvang en diepte van de bodemingreep.

Voor het gehele plangebied geldt conform de Monumentenwet een vondstmeldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie wordt gemeld zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

ARCHIS: Archeologisch Informatiesysteem: <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>

CHW: Cultuurhistorische Waardenkaart provincie Noord-Holland: <http://chw.noord-holland.nl>

SAA: Stadsarchief Amsterdam: <http://beeldbank.amsterdam.nl/>

Literatuur

Abrahamse, J.E., *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*. Bussum 2010

Baart, J.M., *Nota Archeologisch Monumentenbeleid Gemeente Diemen*, Diemen 1993

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005

BMA, *Erfgoedagenda Amsterdam 2010-2014*, Amsterdam 2010

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005

Bont, C. de, *Vergeeten land: ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*, Wageningen Universiteit 2009

Bont, C. de, *Homines Manentes apud Amestelledamme. Een historische geografie van Amsterdam en omgeving in de middeleeuwen (800-1500)*, Alterra Wageningen 2004

Borger, G.J., 'Ontgonnen, bedijkt, bebouwd. De agrarische voorgeschiedenis van het stedelijk gebied', in: W.F. Heinemeijer, & M.F. Wagenaar, *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*. Antwerpen 1987

Eerden, R. van, De archeologische reservaten van 'Malta', in: *Archeobrief* 12/2 (2008), 13-18.

Gawronski, J., J. Veerkamp, *De Hallen. Inventariserend veldonderzoek Bilderdijkkade (2006)*, Amsterdam 2006

Gawronski, J. en Jayasena, R., *Tweede Kostverlorenkade. Inventariserend Veldonderzoek (2006)*, Amsterdam 2006

Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Het RIVA-terrein. Inventariserend veldonderzoek Baarsjesweg (2005)*, Amsterdam 2008

Gawronski, J. en Veerkamp, J., *De pottenbakkerij aan de Overtoom, Archeologische Begeleiding Schoolstraat 5-19, Amsterdam (2012)*, Amsterdam 2014

Heijdra, T., *De victorie begint in Oud-West*, Alkmaar 2001

Heijdra, T., *Bos en Lommer & de Baarsjes. De geschiedenis van Amsterdam-West*, Alkmaar 2004

Kruizinga, J. *XYZ van Amsterdam*, Amsterdam 2002

Oldenwelt, W., *De Limieten van Amsterdams Rechtsgebied sedert 1342*, 1933

Provincie Noord-Holland, *Cultuur Verbindt. Cultuurnota 2005-2008 Provincie Noord-Holland*, Haarlem 2004

Rooy, P. de, In het voetspoor van de radicalen 1889-1902, in M. Carasso-Kok., *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw 1813-1900*, SUN Amsterdam 2006

Stol, T., *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*. Utrecht/Antwerpen 1993

Veerkamp, J., Het Pesthuis bij de Overtoomsevaart, in *Ons Amsterdam* 51 (1999), 314-318

Appendix: Beleidsvarianten, stroomschema

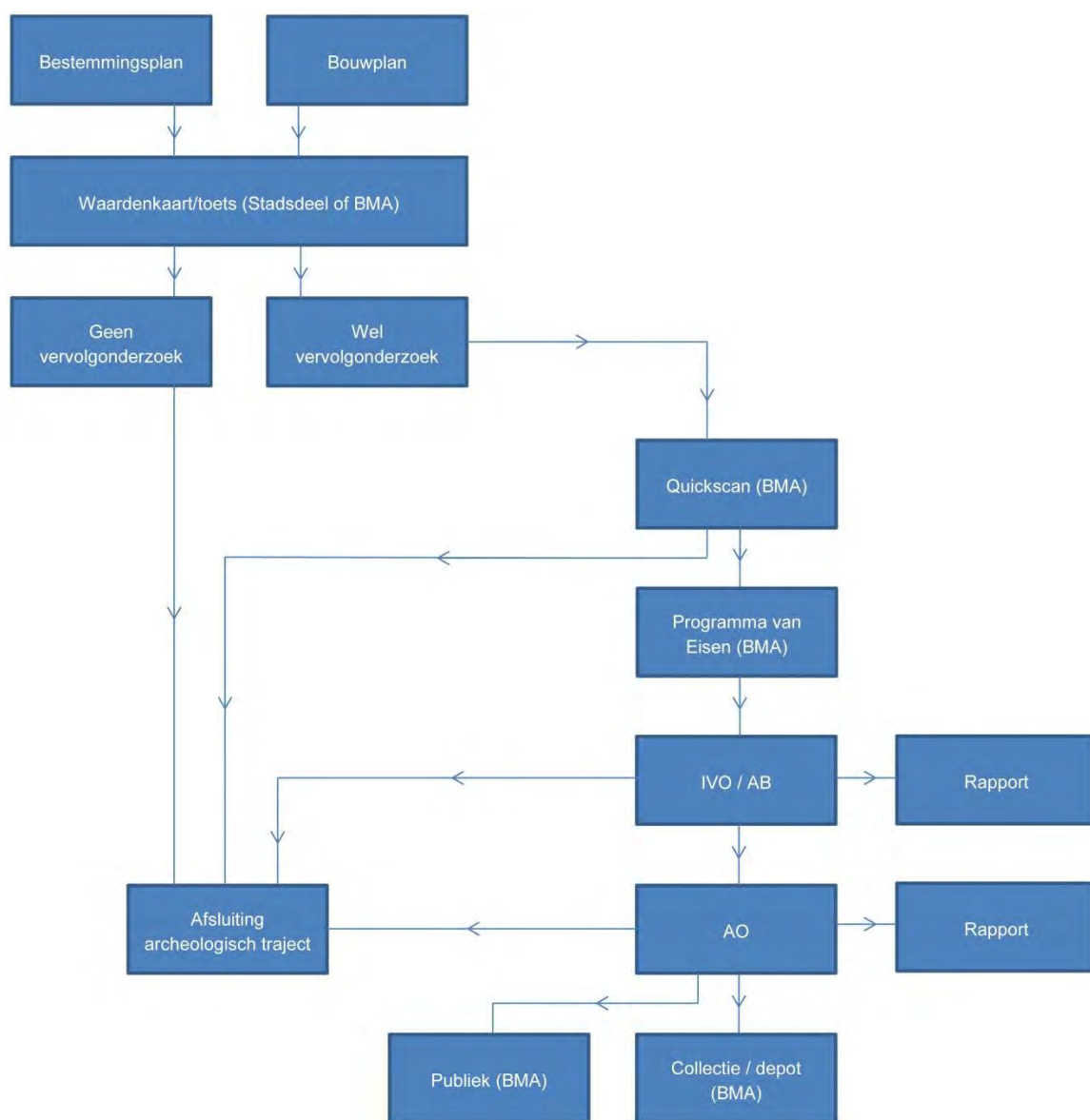
Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de eeuw. De verwachte resten hebben een dichte spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de-eeuwse ophogingen.
- 5: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de of 20ste eeuw. Indien de bebouwing dateert uit de 19de eeuw hebben de verwachte resten een wijdere spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvlak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn of waren binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (voormalige) waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².
- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch

veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.

- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie BMA

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 14-072

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Datum:	13-10-2014
Status:	1.0
Redactie:	prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst:	T. Terhorst MA
Cartografie:	T. Terhorst MA

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2014
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.